

GRADA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historijuBroj 36, godina XVIII
novembar, 2013.

© Monos 2013

Jedna njemačka vojno-politička analiza iz oktobra 1943. godine

Edi Bokun

Nacionalni i konfesionalni odnosi u Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH) predstavljaju veoma složeno pitanje, posebno kada se radi o međusobnom odnosu Bošnjaka i Hrvata, odnosno muslimana i katolika. Službena ideologija Ustaškog pokreta, kao vladajuće i jedine dopuštene političke organizacije u NDH, polazila je od ideje dr. Ante Starčevića o višekonfesionalnoj hrvatskoj naciji čiji sastavni dio čine i bosanskohercegovački muslimani. To je isticano i u zvaničnoj propagandi NDH, kao i istupima državnih zvaničnika. Etnička i nacionalna posebnost bosansko-hercegovačkih muslimana (Bošnjaka) nije priznavana, nego se isticalo da oni čine "cvijet hrvatskog naroda" (što su bile Starčevićeve riječi za muslimansko plemstvo u Bosni). Međutim, brojni historijski izvori ukazuju da je stvarnost bila potpuno drugačija, te da o nekom osjećaju pripadnosti hrvatskoj naciji među muslimanskim narodnim masama u Bosni i Hercegovini nije bilo ni govora.¹ Među tim izvorima posebno mjesto imaju izvještaji i analize njemačkih vojnih i obavještajno-sigurnosnih službenika, koji su kao vanjski posmatrači, vođeni isključivo vojnim i političkim interesima Trećeg Reicha, nastojali što realnije procijeniti stanje u NDH, uključujući i međusobne odnose katolika i muslimana.

Jedan od takvih izvještaja je nastao i u njemačkom

1 Opširnije u knjizi "Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu" akademika Envera Redžića (OKO, Sarajevo, 1998.), u kojoj sa pet različitih gledišta (u svjetlu njemačko-talijanske, NDH i četničke grđe, zatim pozicije bošnjačko-muslimanske politike i konačno grđe i politike komunista i NOP-a) razmatra nacionalne odnose i prilike u Bosni i Hercegovini.

Abteilung 16
Bis: 16 OKT 1943
O.U., den 13. Oktober 1943

Arbeitsstab
bei 2. kroat. Geb.-Brigade
151. B. M. 7443 34.

Betr.: Mohammedaner in der kroatischen Wehrmacht.
Bezug: Mündlicher Befehl v. 5.10.43 bei der Besprechung in Agram.

Gliederung:

- I. Folgen der Mischung von Mohammedanern und Christen in den kroatischen Einheiten.
- II. Möglichkeiten der Einstellung von Mohammedanern in die kroatische Wehrmacht.
- III. Hauptpunkte, die bei der Lösung der Frage zu berücksichtigen sind.
- IV. Vorschlag.

Rdo. 369 (Kroat.) Infanterie Division
Eingang: 14 OKT 1943
3008/43
St

Die Art der Einstellung der Mohammedaner in die kroatische Wehrmacht kann nicht als rein militärische, sondern muss als militärisch-politische Frage erörtert werden.

I. Folgen der Mischung von Mohammedanern und Christen in den kroatischen Einheiten.

Mit Rücksicht auf die verschiedenen Religionsvorschriften und Bräuche kommt es bei Einheiten, in denen Mohammedaner und Christen vermischt sind, sehr oft zu Missverständnissen und sehr schwer richtig zu lösenden Situationen. Dies gilt besonders für den Fall, dass die Christen aus Gegenden sind, in denen mohammedanische Bräuche nicht bekannt sind.

Nach der Einstellung des Ulema Medzlis (Oberster Mohammedanischer Rat) in Sarajevo ist die Grundbedingung für ein echtes Soldatentum bei Mohammedanern ein klar geprägter mohammedanischer Glaube; nur durch diesen wird der mohammedanische Soldat zur höchsten Ausdauer und Aufopferung erzogen.

Es gibt allerdings viele junge Mohammedaner, die sich an die Glaubens- und Gebrauchsvorschriften nicht streng halten, besonders wenn sie in Minderheit sind. Größtenteils geschieht dies, um dem Spott der Andersgläubigen zu entgehen. Jedenfalls sind jedoch die streng gläubigen Mohammedaner vom militärischen Standpunkt aus viel zuverlässiger als diejenigen, die von ihren Vorschriften skrupellos abweichen.

1375/43 gel

Radnom štabu pri 2. gorskom zdruhu (*Arbeitsstaab bei 2. kroat. Geb.-Brigade*). Ovaj zdruh je bio jedna od jedinica Hrvatskog domobranstva koje su ustrojene, organizirane i obučene od strane Nijemaca i u kojima su postojali posebni njemački štabovi i jedinice za obuku i podršku. Stožer 2. gorskog zdruha se nalazio u Sarajevu (kasnije i u Konjicu), a borbene jedinice (dvije gorske pukovnije, 2. i 9., te dva topnička sklopa, tj. artiljerijska divizion) su bile raspoređene na osiguranju putnih i željezničkih komunikacija Sarajevo – Mostar i Sarajevo – Višegrad. Izvještaj, odnosno analizu o položaju muslimana u vojsci NDH potpisuje komandant Radnog štaba (*Führer des Arbeitsstaab*), kapetan (Hauptmann) po činu, čije ime nismo uspjeli pročitati. U svakom slučaju, radilo se, očigledno, o oficiru dobro upućenom u bosansko-hercegovačke prilike, koji je svoju analizu bazirao na dobro proučenim činjenicama. Analiza je dovršena 14. oktobra 1943. godine, na 9 stranica i sa priloženom kartom, te je izgleda bila upućena drugim njemačkim štabovima, ustanovama i jedinicama. Primjerak koji smo koristili potiče iz dokumentacije njemačke 369. pješačke divizije, odnosno obavještajnog (Ic) odjela njenog štaba. Dokument je sačuvan u zbirci mikrofilмова nacionalnog arhiva SAD-a u Washingtonu (National Archives and Record Administration, publikacija T315, rolna 2155, f. 114-122. Nažalost, nismo uspjeli pronaći kartu koja je uz njega priložena. Dokument donosimo u cijelosti, u prijevodu na bosanski jezik.

Radni štab kod 2. hrvatskog gorskog zdruha (2. kroat. Geb.-Brigade)

Predmet: Muslimani u hrvatskim oružanim snagama²

² Poput drugih njemačkih oficira autor koristi izraz "kroatische Wehrmacht", što smo prevodili

(Na osnovu usmene naredbe izrečene 5. 10. 1943. na skupu u Zagrebu)

Sadržaj:

Posljedice miješanja muslimana i kršćana u hrvatskim jedinicama,

Mogućnosti uključivanja muslimana u hrvatske oružane snage,

Glavne tačke koje treba uzeti u obzir pri rješavanju ovog pitanja,

Prijedlog.

Pitanju uključivanja muslimana u hrvatske oružane snage se ne može prići sa čisto vojnog gledišta, nego se to pitanje mora razmotriti i sa vojno-političkog aspekta.

I. Posljedice miješanja muslimana i kršćana u hrvatskim jedinicama

S obzirom na religijske propise i običaje, u jedinicama u kojima su izmiješani kršćani i muslimani često dolazi do raznih nesporazuma i situacija koje je vrlo teško ispravno riješiti. Ovo je posebno izraženo kada su kršćani porijeklom iz područja u kojima muslimanski običaji nisu općepoznati.

Po shvatanju Ulema medžlisa u Sarajevu (najvišeg muslimanskog odbora), jasno definisana muslimanska vjera je osnovni uslov za istinsko vojništvo muslimana; samo kroz vjeru muslimanski vojnik se odgaja na najvišu požrtvovanost i izdržljivost.

Međutim, postoje mnogi mladi muslimani koji se strogo ne drže vjerskih i običajnih propisa, posebno kada su u manjini. To se većinom dešava kako bi izbjegli ismijavanje od strane pripadnika drugih vjera. Svakako su strogo pobožni muslimani, čisto sa vojnog aspekta, mnogo pouzdaniji

kao hrvatske oružane snage, iako se vjerovatno misli samo na Domobranstvo, kao regularnu vojsku NDH. Pored nje, postojala je i Ustaška vojnica, kao vojno krilo Ustaškog pokreta (slično njemačkim Waffen-SS trupama), te oružništvo (žandarmerija).

nego oni koji svoje propise beskrupulozno odbacuju.

Sa religioznog aspekta postoje sljedeće razlike u propisima za muslimane:

1. Musliman ne smije jesti nikakvu hranu koja je spremljena sa svinjskom mašću. Zbog ovoga često dolazi do neodrživih situacija. Naprimjer; u jednom bunkeru kod Konjica se nalazi 18 vojnika. Od toga je 8 muslimana. Za ove treba posebno i odvojeno kuhati hranu i nositi na položaj udaljen otprilike tri kilometra od kuhinje.

2. Muslimani ne smiju piti alkoholna pića.

3. Musliman mora poslije svakog polnog odnosa, svakog zaprljanja i čak svake onanije izvršiti pranje čitavog tijela. Uz to prije molitve mora izvršiti djelimično pranje tijela. Ovo je muslimanima, pri prisustvu pripadnika drugih vjera, posebno onih koji ne poznaju njihove propise od malih nogu, skoro pa nemoguće.

4. Muslimanski vojnik mora pri molitvi i u smještaju, čak i pri konzumiranju hrane ostati pokrivenne glave. I ovo dovodi do ismijavanja muslimana. U hrvatskim oružanim snagama postoji komanda: "kape dole za molitvu!" Tu često dolazi do komičnih situacija, jer muslimani u ovoj prilici moraju ostaviti kape na glavi po propisima.

U austrijskim bosanskohercegovačkim regimentama su i pravoslavci i katolici također morali nositi fes. No, zato su muslimani kao i kršćani morali isti skidati prilikom molitve.

5. Isto tako, za muslimana je, primjere, neugodno, ako ga izravno i ne vrijeđa, kada ga neko ispituje o njegovoj ženi. Postoji još mnogo sličnih sitnica. Rezultat ovoga je da osjećaj jedinstva među vojnicima kako i između oficira i vojnika opada. Kod neuspjeha, kao i manjih grešaka u okviru svakodnevnog službe, često prebacuju krivnju jedni na druge. Ovdje valja pri-

mijetiti da pravoslavac nalazi mnogo više razumijevanja za običaje muslimana nego katolik. U ovom smislu, nikakvo razumijevanje ne pokazuju pravi Hrvati, dakle oni koji nisu iz Bosne, to jest oni koji nikako ne poznaju muslimanske običaje. Vežući se za rečeno, često u ovom smislu dolazi do grubih povreda, posebno kada nadređeni sa dozom podcjenjivanja pričaju o "Muji".

II. Mogućnosti uključivanja muslimana u hrvatske oružane snage

Postoje tri mogućnosti kako se muslimani mogu uključiti u hrvatski wehrmacht:

1. Sastavljanje miješanih jedinica, bez obzira iz kojih područja hrvatske vojnici dolaze, kao što je slučaj i sada. Naprimjer, kod 2. gorske pukovnije ima, pored muslimana, mnogo vojnika iz Srijema, Slavonije i Zagorja, koji o običajima muslimana znaju jako malo.

2. Sastavljanje čisto muslimanskih jedinica.

3. Sastavljanje bosanskih jedinica, koje bi se sastojale od muslimana, pravoslavaca i katolika, ali bi isključivo bile regrutirane iz bosanskih područja, kako je bilo i u austrijskim B.H. regimentama, koje su se u svjetskom ratu pokazale kao jako efektivne borbene trupe.

Koja od navedenih opcija predstavlja najbolju, samo zavisi od političkih razmatranja.

III. Glavne tačke koje treba uzeti u obzir pri rješavanju ovog pitanja

Sastavljanje potpuno miješanih jedinica bi samo onda bilo moguće i smisljeno kada bi hrvatska državna misao bila toliko snažna da bi se odmah mogla nametnuti. Kada ovo nije slučaj, jedinice se ne bi mogle održati s obzirom na pod I. navedene glavne tačke.

U svakom slučaju je za rješenje ovog pitanja potrebno razjašnjenje da li se na Bosnu može gledati kao na dio Hrvatske,

kao npr. Srijem, Slavonija i Zagorije ili ne.

U ovom treba obratiti pažnju na sljedeće:

1. Današnje mišljenje muslimana Bosne o ovom pitanju:

Svi muslimani iz Bosne i Hercegovine kako i pravoslavci su danas, kako i uvijek do danas, mišljenja da nisu Hrvati. Malu iznimku sačinjava trenutno muslimansko vodstvo u Zagrebu (zamjenik premijera Kulenović). Međutim je opće poznato, da je navedeni izgubio ispravni osjećaj³ sa muslimanskim stanovništvom u Bosni.

Također među muslimanima postoji izraženo mišljenje, da Bosna treba imati autonomiju ili barem neku vrstu političke samostalnosti u okvirima hrvatske države.

2. Ovdje se otprilike radi o području koje je na karti u dodatku označeno crvenim flomasterom.

U ovom području žive, koliko je moguće utvrditi s obzirom na zbunjujuće uslove u regionu, 1,100,000 pravoslavaca, 7-750,000 muslimana i 4-500,000 katolika.

3. Kratki pregled historijskog razvitka Bosne

Useljenje Slavena u ovo područje je dovršeno sredinom VII. stoljeća. Međutim izgleda, da su se u ovom teško pristupačnom planinskom području očuvali i neki drugi prijašnji stanovnici, kao npr. nešto zapadnije Avari, koji su se uspjeli očuvati među Slavenima.

Prvi put je ime "Bosna" historijski za-bilježeno krajem VIII. stoljeća.

Do XII. stoljeća je Bosna konfliktno područje između Srba i Hrvata, međutim uvijek ima lokalnu nezavisnost.

U ovom periodu pojam Bosne obuhvata područje koje je na karti u dodatku ucrtano suhom olovkom.

Historijski je potvrđeno da je Bosna

samo u prvoj polovici XI. stoljeća bila hrvatska, pod Petrom Krešimirovom III. Period izrazite samostalnosti Bosne je sa kratkim prekidima trajao od 1180 (država Kulina Bana⁴) do 1463., kada je Bosna zauzeta od strane Turaka.

Hrvatska je izgubila samostalnost već 1102. godine, kada je Ugarski kralj Koloman krunisan za kralja Hrvatske.

Srbija je izgubila samostalnost godine 1389. u bitci na Kosovo polju.⁵

Bosna je izgubila samostalnost godine 1463. kada je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević ubijen u Jajcu od strane turskog zapovjednika Mahmut Paše.

Doba punog procvata Bosansko kraljevstvo je doživjelo u drugoj polovini XIV. stoljeća pod kraljem Stjepanom Tvrtkom. Posebno valja obratiti pažnju na to da se početkom XII. stoljeća počelo širiti bogumilsko vjerovanje u Bosni. Ova se vjera održala do vremena Turaka, kada su Bosanci⁶ primili islam. I ova činjenica je Bosni u poređenju sa istočnim i zapadnim susjedima dala određenu posebnost.

Od 1463. do 1878. (okupacija Bosne) Bosna je bila pod turskom vlašću. Ovaj period je posebno bitan za oblikovanje stanovništva koje se znatno razlikuje od ostalog stanovništva Hrvatske. Kroz ženidbu sa osmanlijama i drugim muslimanskim elementima orijenta je slavenski arhetip⁷, iako je bosanski familijarni jezik ostao očuvan, poprimio određeni orijentalni prizvuk.⁸ Ovaj bosansko/muslimanski elementat je postao novi balkanski produkt islama, koji je kroz snagu islamske religije učvrstio svoje socijalne privilegije. Ovo treba posebno podvući s obzirom da se kroz navedeno formirao konzervativni eleme-

4 "das Reich Kulin Bans"

5 Amsselfeld.

6 Bosnier.

7 Urtypus.

8 "Einen gewissen orientalischen Schmelz".

3 Richtige fühlung.

nat, koji nije htio čuti za nikakve novotarije, kao što je između ostalog i danas slučaj.

Od 1878. do 1918., Bosna se opet nalazila u djelimičnoj autonomiji kao kraljeva zemlja Austro-Ugarske.⁹ Austrija je razumjela kako kroz organiziranu izgradnju i jako vještu političku aktivnost može učvrstiti već postojeći bosanski nacionalni osjećaj.

Ovom je najveći neprijatelj bila Srbija, koja je među pravoslavnim stanovništvom donekle istakla velikosrpsku misao.

Od 1918. do 1941. Bosna i Hercegovina je bila dio jugoslavenske države. Ovo je, tako rečeno, jedini period u kojem autonomni naponi Bosne nisu izlazili ispravno na vidjelo. Muslimani u ovom periodu nisu samo stajali pred alternativama da se moraju izjasniti kao Srbi ili Hrvati, nego su dobro iskoristili pseudonim¹⁰ "Ja sam Jugosloven". Podrazumijeva se da Hrvatima svjesni Bošnjaci¹¹ između hrvatske Slavonije na sjeveru i hrvatske Dalmacije na jugu ne odgovaraju. Nosilac hrvatske misli (Bismarck Hrvatske) Dr. Ante Starčević, je morao izjaviti, da se u ovom području nalazi cvijeće hrvatstva, te da se tu očuvao najčistiji rasni element. Ko i donekle poznaje prilike, zna, da to ne može biti tačno u bilo kojem smislu.

Ovo područje je mjesto susreta između Srba i Hrvata u smislu jezika, i interesantno je da je Ljudevit Gaj iz bosanskoga jezika stvorio hrvatski književni jezik¹², te je i Vuk Karadžić isto tako iz bosanskog jezika stvorio srpski književni jezik.

Iz čitavog historijskog razvoja Bosne proizlazi da ona ne pripada ni Hrvatima ni Srbima. S obzirom na svoj etnički, kulturološki i religiozni razvitak, Bosna ima

opravdanje za određenu samoupravu. Međutim, Bosna je premala da bi se moglo stvoriti potpuno samostalno područje.

Posebno pod uticajem austrijskog vremena Bosna se u kulturološkom i privrednom smislu tako razvila da je vezana uz ... (nečitka riječ)¹³ hrvatske države, dakle zapadni dio Balkana, ali ne uz Srbiju.

4.¹⁴ Razvoj Bosne poslije 1941. godine.

Pri ponovnom stvaranju hrvatske države, ustaše su odmah počele sa kroatiziranjem Bosne. Pri tome su učinjene najkrupnije greške. Već na samom početku je katolički fratar Božidar Bralo izabran kao pouzdanik Poglavnika za Bosnu. Počeo je svoje djelovanje sa pokrštavanjem Židova iz Sarajeva. Podrazumijeva se da je i muslimanima bio trn u oku.

Već u maju 1941. počeli su klerikalni ministri (npr. pouzdanik za bosansku Krajinu dr. Gutić u maju 1941. godine) pozivati na javni progon Srba. Muslimani i Srbi su izigravani jedni protiv drugih, vjerovatno zato da se broj ovih brojčano nadmoćnih elemenata smanji u odnosu na katolički element, koji je u manjini.

Ovo je bila motivacija za stvaranje organizacije četničkih jedinica, jer su pravoslavci samo sa oružjem u ruci mogli braniti svoje ugrožene živote.

Slično je i sa formiranjem muslimanske legije Hadžiefendije u Tuzli. Podrazumijeva se da su pojedini legionari koristili svoje oružje i za ubijanje pravoslavaca radi personalnog bogaćenja.

Kada je izbio rat sa Rusijom, komunističke vođe iskoristiše ionako tešku situaciju i počеше stvarati jedinice komunističkih partizana. Tako je došlo do haotičnih uslova. Krivnju za ovo, stanovništvo prebaci Nijemcima.

9 Reichsland

10 Decknamen – U smislu pseudonima ili pogrešnog imena.

11 Bosniaken.

12 Schriftsprache

13 Riječ nije moguće jasno pročitati u izvoru.

14 U izvornom dokumentu omaškom navedeno kao "7)."

Dolazilo je do masovnih pogubljenja pravoslavaca i muslimana, kao i masovnih strijeljanja među tobože komunističkim stanovništvom.

Muslimani tvrde da su do sada imali 100-150,000 žrtava. Naravno da su ove cifre podložne velikom pretjerivanju, ali baš to je od najveće koristi za englesku propagandu koja pogotovo u ovom području ima velikih uspjeha.

Ustaše su izgubile svaki značaj u hrvatskom narodu i oružanim snagama. Koliko god su se ustaše prije mrzile, sada je došlo do toga da se ova mržnja pretvorila u podcjenjivanje i danas skoro ne postoji oficir, niti musliman, niti Bošnjak, koji se pri spomenu imena Ustaša ne podsmjehuje podcjenjivački. Danas više ne postoji način, da se ovo promjeni.

Muslimani, koji su do sada skoro potpuno uz nas,¹⁵ počinju u velikom broju prelaziti partizanima. U sadašnjim uslovima međutim ne može na ovom području doći do regularnog privrednog života.

Danas ne možemo u bosanskom području računati na bilo kakvu potporu od strane naroda. Pravoslavci su naši izravni neprijatelji, očekuju kao Srbi pod uticajem engleske propagande propast Njemačke u najbližoj budućnosti (dva mjeseca!). Muslimani počinju kooperirati sa partizanima. Komandant brigade u Tuzli, pukovnik Filipović, musliman, je prije nekoliko dana prebjegao partizanima, te se priča da je tamo viđen za sovjetskom zvijezdom na kapi.¹⁶

15 "gänzlich auf unsere karte setzen" – doslovno: potpuno igraju na našu kartu, potpuno se klade na našu kartu.

16 Pukovnik Sulejman-beg Filipović, zapovjednik domobranskog Tuzlanskog zdruga, aktivni saradnik NOP-a od početka rata, kasnije član Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, član Predsjedništva ZAVNOBiH-a, general-major JNA i ministar u prvoj jugoslavenskoj saveznoj vladi.

Jako loš uticaj¹⁷ imaju i nasrtaji katoličke crkve. Prije nekoliko dana, na primjer, Ulema Medžlis iz Sarajeva je osudio slučaj gdje su muslimanska djeca, evakuisana iz područja koja su ugrožena četnicima, bivala krštena od strane katoličkog klera.

Ja danas, pod punom spoznajom stanja, mogu smireno tvrditi da danas niko u Bosni ne vjeruje u mogućnost sređivanja ovih neprilika.

Jasno je, da u ovim prilikama, hrvatski oficiri ne vjeruju u mogućnost razvoja hrvatskih oružanih snaga sa naše strane. Oni su skoro isključivo toliko preokupirani političkim i privrednim prilikama, da ne mogu izaći na kraj sa samim sobom, a kamoli raditi na odbrambenom odgoju i obuci svojih trupa.

Ja sam, međutim, uvjerenja da ni danas nije kasno da se u ovom smislu prilike dovedu u red, kada bi u području Bosne i Hercegovine bila formirana određena samostalna uprava u okviru hrvatske države. U ovom slučaju bi bilo moguće pridobiti i dobar dio pravoslavaca, jer su i muslimani danas skloni tome da sa pravoslavcima stvore kontakt. Bosanski osjećaj čitavog stanovništva je i danas još toliko velik, da postoji nada za sređivanje prilike u ovom smislu.

Čitavo stanovništvo već više, napokon, želi red i mir. Ali ne postoji hrvatski autoritet, do omraženih ustaša, uz koje bi se stanovništvo moglo vezivati.

IV. Prijedlog

Kao zaključak svega do sada navedenog, dolazimo do sljedećeg:

Formiranje čisto muslimanskih jedinica u hrvatskim oružanim snagama bilo bi negativna pojava, jer bi time došlo do još veće komplikacije lokalnih uslova. Jedan oficir muslimanskog Waffen-SS-a je

17 "Sehr böses Blut".

